

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА РІЧКОВИХ ДОЛИН

*Ющенко Ю.С., Пасічник М.Д., Чернега П.І.**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Проаналізовано уяви про основні просторові структурні елементи річкових долин з позицій геоморфології, ландшафтознавства, руслознавства. Основну увагу приділено днищам долин. Запропоновано спільну таксономічну систему. Розглянуто приклади по основних річках Чернівецької області.

Ключові слова: річки, долини річок, русла, заплави, ландшафти річкових долин.

Актуальність. Геосистеми, ландшафти річкових долин завжди є актуальними об'єктами досліджень. Для їх вивчення необхідно розробляти принципи територіального поділу, виділення територіальних комплексів. Ці одиниці відображають картографічно, вводять в ГІС. Вони складаються в ієрархічні системи. Відносно них можна планувати моніторинг довкілля, геосистем, створювати кадастри, проводити моделювання тощо. Таким чином у загальній проблемі комплексного вивчення річкових долин і їх ландшафтів виділяється актуальна задача вироблення принципів формування та апробації методик територіального поділу. Актуальність також полягає у перспективах проведення комплексних, міждисциплінарних досліджень, зокрема руслознавчо-геоморфологічно-ландшафтознавчих. Ними виконані такі дослідження з використанням прикладів річкових долин Чернівецької області.

Огляд існуючих наукових підходів. На більшості ландшафтних карт днища річкових долин відображено як окрема категорія природних територіальних комплексів. Ф.М.Мільков називав ці об'єкти „сучасними річковими долинами” [5, с.203]. До їх складу він відносив заплаву, що оточена корінним схилом та однією-двома нижніми надзаплавними терасами. „Хронологічно вироблення сучасних долин співпадає із завершенням останнього зледеніння та післяльодовиковим часом”. Широкі днища долин у геоморфології також називають алювіальними рівнинами. Розглянемо – як такі об'єкти характеризують з позицій ландшафтознавства.

Ф.М. Мільков, розглядаючи типологічні ландшафтні комплекси [5, с.156–157], до основних типів місцевостей відносив надзаплавно-терасовий. Аналізуючи питання літогенної основи ландшафтів, він писав: „У формуванні типів місцевості, як і урочищ, провідна роль на рівні сімейства та роду належить геолого-геоморфологічному та гідрологічному чинникам. Це видно із назв типів місцевостей: заплавної, надзаплавно-терасовий, схилів (прирічковий)...” [5, с.167].

В.М.Гуцуляк [2, с.144–153] цілі річкові долини співвідносить із поняттям „рід ландшафтів”, а

днища долин – із поняттям „види ландшафтів і місцевостей”.

К.І.Геренчук [10, с.209–212] вважав, що висотна ярусність у горах має складний характер і комплексну структуру, в основі якої лежать відмінності в геолого-геоморфологічній будові території. Саме ці відмінності обумовлюють закономірні зміни в рослинності, ґрунтах та інших компонентах природного середовища”. До основних ландшафтних ярусів К.І.Геренчук відносив заплавно-нижньотерасовий. В нього він включав наступні види місцевостей: 1 – заплавної, 2 – болотний, 3 – нижньотерасовий, 4 – алювіально-зандрових рівнин.

Ярусність ландшафтної структури територій у своїй першооснові пов'язана із рельєфом та його чинниками. Долини річок є одним з найбільш яскравих прикладів. Вони відображені на більшості ландшафтних карт та у легендах, класифікаціях. Поряд із поняттям типів (видів) місцевостей Г.П.Міллер запропонував поняття „стрія” [4, с.31]. Це „природно-територіальний комплекс, що складається з ряду літологічно однорідних урочищ в межах однієї висотної місцевості”. Як приклад, важливий для нас, можна навести стрію: „поверхні та уступи алювіальних (супіщано-галькових) та цокольно-елювіальних терас, що утворюють днища річкових долин...” [4, с.46].

Ландшафти річкових долин розглядають також як парагенетичні комплекси. Ф.М.Мільков до топологічного та регіонального рівнів парагенетичних ландшафтних систем відносив річкові долини. „Кожна розвинута річкова долина складається з дуже різномірних комплексів – русла річки, заплави, надзаплавних терас, корінних схилів. Але всі вони лише структурні частини єдиного цілого – долинно-річкової парагенетичної системи і зобов'язані своїм виникненням ерозійно-аккумулятивній діяльності річки” [5, с.173].

Г.І.Швебс розвинув ідею поділу річкових долин не тільки на смуги місцевостей з різними відносними висотами, положенням у долині, але і на певні частини вздовж течії річки [15, 16]. Він виділяв таку ієрархію, як пояс-сектор-ланка. Такий

підхід поділяє М.Д.Гродзинський. Для річок парагенетична ланка являє собою „сукупність суміжних генетично близьких місць у заплавно-русовій частині долини”. Парагенетичний сектор – це „поєднання послідовно спряжених парагенетичних ланок з прилеглими ландшафтними смугами, які спираються на русло. Це ділянка долини, однотипна за структурою та динамікою насамперед терас і схилів. Провідними ознаками його виділення є характеристики схилів і терасових ландшафтних смуг .

Парагенетичний пояс розглядається як територіально цілісний фрагмент долини з однотипним перебігом сучасних фізико-географічних процесів в умовах однієї морфо-структури” [1, с.55].

Стосовно русел та заплав річок морфологічно однорідні ділянки розглядались у руслознавчих дослідженнях, починаючи від п'ятдесятих років двадцятого століття. Цілком очевидно, що вони мають тісний генетичний зв'язок з особливостями ділянок річкових долин. Такі підходи використовуються для вивчення рис типовості, але не завжди ставиться задача розгляду всієї послідовності ділянок вздовж річки. Водночас існують ділянки, на яких форми русла, руслові форми досить різноманітні. Їх важко назвати морфологічно однорідними, однотипними. Тому Ю.С.Ющенко було запропоновано [18] розглядати вздовж течії річок послідовності однорідних ділянок русла та заплави (ОДРЗ), що пов'язані з відносною однорідністю місцевих умов руслоформування. Вони подібні до парагенетичних ланок за Г.І.Швебсом.

Спираючись на традиційні для руслознавства підходи, також можна стверджувати, що місцеві умов руслоформування значно корелюють із особливостями днищ річкових долин. Тому нами запропоновано розглядати більш крупні, ніж ОДРЗ одиниці – однорідні ділянки днища долини (ОДд) [7, 19]. Вони мають подібність до парагенетичних секторів через врахування морфологічної будови. У свою чергу вона залежить від місцевих геолого-тектонічних умов, історії розвитку території, особливостей функціонування системи потік-русло (СПР) за тривалі проміжки часу. Умови ОДд – це, водночас, місцеві умови розвитку русел та заплав річок. З ними пов'язані місцеві чинники розвитку: бічні та донні обмеження, положення гирл крупних допливів, вплив схилових процесів тощо.

Об'єкти досліджень та вихідна інформація. Загальний об'єкт дослідження – річкові долини. Конкретні об'єкти дослідження – днища долин річок Чернівецької області та територіальні утворення в їх межах (гідроморфологічні, ландшафтні).

У руслознавчому відношенні перш за все створено необхідні елементи бази даних у програмному середовищі ArcGIS 9.3, що включають картографічні дані та дані дистанційного зондування Землі за період від кінця XIX століття до наших днів, поперечні перерізи русел, заплав, дна долин, поздовжні профілі. Протягом останніх років систематично проводились експедиційні дослідження. Також використано інші види інформації (гідрологічну, архівну, наукові публікації тощо).

Мета дослідження. Дане дослідження має на меті розкрити проблематику і показати перспективи спільного руслознавчого та ландшафтознавчого вивчення геосистем днища річкових долин.

Результати дослідження. Дослідження, проведені нами щодо основних річок Чернівецької області, показують, що будова розвинутих долин корелює із геоморфологічними чи фізико-географічними районами (підрайонами). Стосовно долин малих річок також можна побачити подібні впливи (зміни), але вони потребують більш детального вивчення.

Щодо всієї течії основних річок регіону Українських Карпат можна говорити про характерні ділянки долини [3, 18]. Вони співвідносяться з основними тектонічними структурами, геоморфологічними країнами, областями і мають певну подібність до парагенетичних поясів.

Оскільки ми розглядаємо територіальні структури, витягнуті у вигляді смуг, стрічок, запропоновано виділити бічні межі та рубежі ОДд. Бічні межі днищ долин річок проводяться за основними місцевими орієнтирами та враховуючи відомості про першу та другу (деколи третю) надзаплавні тераси. Виявлення положення рубежів, тобто власне самих ОДд, проводиться за комплексом критеріїв. Вони враховують конфігурацію бічних меж, особливості поздовжнього профілю долини і, найголовніше, особливості морфологічної структури території. Індикатором також може виступати малюнок гідрографічної сітки. Також проводиться аналіз загального геолого-тектонічного плану регіону (території) та історії розвитку основних його структур. Реальні рубежі можуть бути досить складними, деколи протирічливими. Складності виникають у зв'язку із впливом малих, дрібноблокових, особливих тектонічних структур, особливостями власного розвитку системи потік-русло, річкової сітки регіону, сходженням долин, пра-долин тощо.

Наприклад, на р. Сірет існує ділянка сходження з долиною Пра-Черемошу („Багна”), зайнятою тепер р. Міхидра (рис. 1). Фактично сучасна мала притока має долину старшого порядку, що значно впливає на конфігурації меж

Одд. Тут же в межі пра-долини врізана своїми витокami притока Пруту – р. Брусниця. Басейн іншої річки має розмитий вододіл в межах низьких терас Сірету, тобто власне в межах днища долини. Тут же Брусниця вже перехопила витокі малого допливу Сірету – р. Білка. Причому басейн останньої закладений переважно у лівобічній частині днища долини Сірету. Його поверхня розташована нижче, ніж території біля основної річки (берегові вали, інтенсивні відклади власних наносів).

Іншим прикладом може слугувати ділянка, де днище долини р. Черемош зливається з днищем долини р. Рибниця. Імовірно остання була колись допливом Черемошу, а потім була перехоплена однією з малих правих приток Пруту. Все це пов'язано зі складною тектонічною будовою та історією розвитку даної території. Тут маємо спільне днище долини, на якому і вододіл, і бічна межа Одд проведені дещо умовно. За свідченнями місцевих жителів під час потужних паводків води Черемошу та Рибниці тут з'єднуються.

Ще одним прикладом слугує вузол злиття Пруту і Черемошу, які майже рівні за водністю (рис.2). Але Черемош несе з гір велику кількість наносів і сформував досить потужну внутрішню (власну гирлову) дельту, яка притиснула русло Пруту вліво, до тераси. Це відображає конфігурація рубежу між річками. Крім того, завдяки поступовому відступанню точки злиття вниз за течією, на лівобережжі Черемошу та правобережжі Пруту сформувались спільні ділянки низьких терас, по яких вододіл і межі Одд теж проведено дещо умовно. Нарешті саме розташування р. Прут та смуги його руслоформування вище місця злиття таке, що спрямоване поперек днища долини. І саме тут проходить рубіж його Одд. Таким чином мусимо проводити рубіж по річці.

Описані особливості реального виділення Одд необхідно правильно співвідносити із ландшафтно-знавчим вивченням території. Необхідно вирішувати цілу низку проблемних питань. Водночас ми отримуємо реальні контури ландшафтних комплексів, які можна вводити в ГІС, піддавати кадаструванню тощо. Одд отримують індивідуальні назви. Водночас це назви індивідуальних ландшафтів.

Вони характеризуються генетичною єдністю, власною історією розвитку, структурою. У морфологічній структурі перш за все виділяються надзаплавно-низькотерасові та руслово-заплавні місцевості (смуга ОдрЗ).

Однорідні ділянки русла та заплави водночас є парагенетичними ланками молодого річкового ландшафту (ПГЛ МРЛ). Цілком очевидною є базова роль функціонування системи потік-русло у їх розвитку, роль гідроморфологічних процесів.

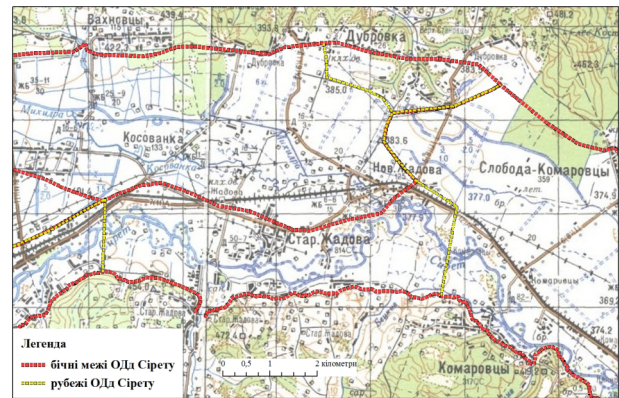

Рис. 1. Картосхема ділянки сходження р.Сірет з долиною Пра-Черемошу („Багна”), зайнятою тепер р. Міхідра

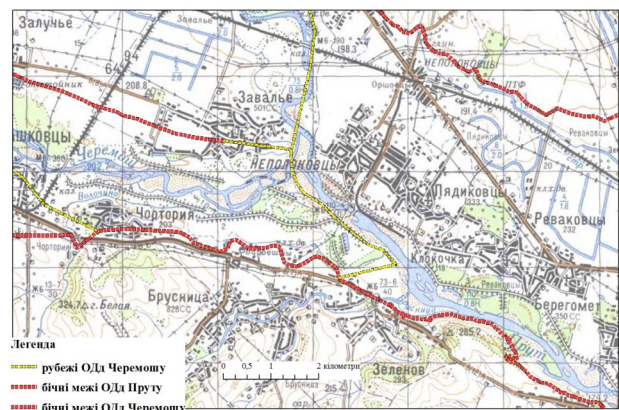

Рис. 2. Картосхема вузлу злиття Пруту та Черемошу

Таким чином можна говорити про гідроморфологічну основу виділення відповідних рубежів. Вони можуть бути пов'язані із внутрішніми відмінностями всередині Одд, що проявилися переважно за післяльодовиковий, голоценовий період часу. Показниками та індикаторами рубежів ОдрЗ виступають особливості морфологічної будови, зміни конфігурації, напрямку течії, особливості поздовжнього профілю смуги руслоформування, виходи корінних порід, малюнок місцевої гідрографічної сітки тощо. Бічна межа ОдрЗ це межа руслово-заплавних та надзаплавно-низькотерасових місцевостей. Деколи її виявити досить складно. Тоді необхідно проводити відповідний аналіз місцевих та регіональних умов їх розвитку. За відсутності або недостатності палеогеографічної інформації аналізують зовнішні ознаки, особливості сучасного функціонування СПР. ОдрЗ, ПГЛ МРЛ, як і Одд отримують індивідуальні назви та представляють індивідуальні геосистеми.

Зауважимо також на тому, що розгляд особливостей поділу території, починаючи від вищих таксономічних рівнів до нижчих, є методичним підходом і дозволяє уникнути протиріч у

проведенні рубежів, оскільки менш значимі з них підкоряються у природних (референтних) умовах більш вираженим, вищого рангу. Такий підхід є загальноприйнятим у географії.

Нами проведено дослідження меж та внутрішньої структури однорідних ділянок днищ долин річок Сірет, Прут і Черемош в межах Чернівецької області.

Ландшафтознавчі дослідження долинно-річкових систем гірських та передгірних територій є досить вагомими серед науковців Чернівецького університету. В різний час і різними дослідниками вивчались геолого-геоморфологічна будова, гідро-кліматичні чинники, ґрунтово-рослинний покрив, домінуючі види місцевостей, типи ландшафтних територіальних структур, антропогенна перетвореність тощо. Важливість таких досліджень спричинена активним освоєнням долин річок Передкарпаття та Карпат.

Важливість такого інтересу до дослідження ландшафтів долин річок спричинено динамічністю цих природних систем, слабкою забезпеченістю великомасштабними картографічними матеріалами та певною їх часовою несумісністю. Встановлені закономірності та особливості ландшафтної структури здійснено на базі створених ландшафтних карт кінця двадцятого століття. Морфо-просторова організація урочищ за генетико-морфологічними типом є ступінчастосмугастою, однак не всюди на ключових ділянках вона чітко прослідковується [11-14]. Тут можна вказати на певні прояви специфіки структури ландшафтів навіть в межах однорідних ділянок долин.

На однорідних ділянках річкових долин (зокрема р.Сірет) у структурі ландшафтів спостерігаються певні закономірності та особливості. Спричинено це, насамперед, геоморфологічними особливостями днища долини та еволюційними властивостями саморозвитку ландшафтних утворень. Дослідження здійснені на двох ключових ділянках днища долини річки Сірет – території сіл Панка Сторожинецького району і Черепківка Глибоцького району Чернівецької області (рис. 3.,4.). Ділянки вибрані таким чином, щоб вивчити ландшафти днища долини річки Сірет до і після злиття з Малим Сіретом. Дослідженнями встановлено, що на спрямлених ділянках русла на обох ділянках заплавні урочища розвинуті по обидва береги, однак тут зустрічаються комплекси низької заплави з відсутністю ґрунтово-рослинного покриву. Менші площі тут займають урочища високої заплави з малорозвиненими дерновими піщаними і супіщаними ґрунтами під лучною рослинністю. В меандрових вузлах урочища низької заплави майже не спостерігаються, однак добре виражені урочища високої заплави. Виділення комплексів низької і високої заплави, що

картографічно досить складно, уточнення їх границь проводиться безпосередньо на місцевості. Однак, отримана картографічна модель є актуальною лише на короткий період часу, оскільки заплавні комплекси є найбільш динамічними.

Межі урочищ першої та другої надзаплавних терас проведені по тилових швах. Ці комплекси також мають певну специфіку на даній території. Зважаючи на правоприжимний характер ріки, перша та друга тераси значні за площею та мають складнішу структуру на лівобережжі. Поверхні цих урочищ слабонахилені, складені суглинковими відкладами, які підстеляються алювієм. Однак, маючи добре дреновану літогенну основу, на значних площах урочищ спостерігається оглеєння в нижній частині ґрунтового горизонту, особливо це стосується урочища другої надзаплавної тераси. Структура урочищ ускладнюється значною кількістю старичних фацій. На ключовій ділянці «Черепківка» значно зростають площі як заплавних урочищ так і урочищ першої та другої терас. Однак тут набувають більшого поширення урочища першої тераси. Такий рисунок ландшафтної структури вказує на те, що в пізньому плейстоцені та голоцені долина р. Сірет має правосторонню асиметрію.

У руслознавчому відношенні перш за все створено необхідні елементи бази даних у програмному середовищі ArcGIS 9.3, що включають картографічні дані та дані дистанційного зондування Землі за період від кінця XIX століття до наших днів, поперечні перерізи русел, заплави, днища долин, поздовжні профілі. Протягом останніх років систематично проводились експедиційні дослідження. Також використано інші види інформації (гідрологічну, архівну, наукові публікації тощо). Розроблено методику визначення бічних меж та рубежів ОДд та ОДРЗ. Вони внесені в ГІС. Також досліджено багаторічні смуги руслоформування і багаторічний малюнок русел. Виявлено основні закономірності впливу системи потік-русло на формування морфологічних елементів ОДРЗ за багаторічний період.

Порівняння меж ОДРЗ та багаторічних смуг руслоформування показало, що для об'єктів дослідження їх співвідношення змінюється з віддаленням від гір. Поступово зростає частка (відносна площа) морфологічних утворень більш давнього віку (порівняно з картографічним періодом). У горах та безпосередньо біля них процеси міграції русла, перевідкладання руслоформуючих наносів досить інтенсивні. З віддаленням смуги руслоформування більше концентруються, змінюється багаторічний малюнок, зростає роль розвитку звивин, розвитку заплавних масивів. Русла також можуть бути обмеженими

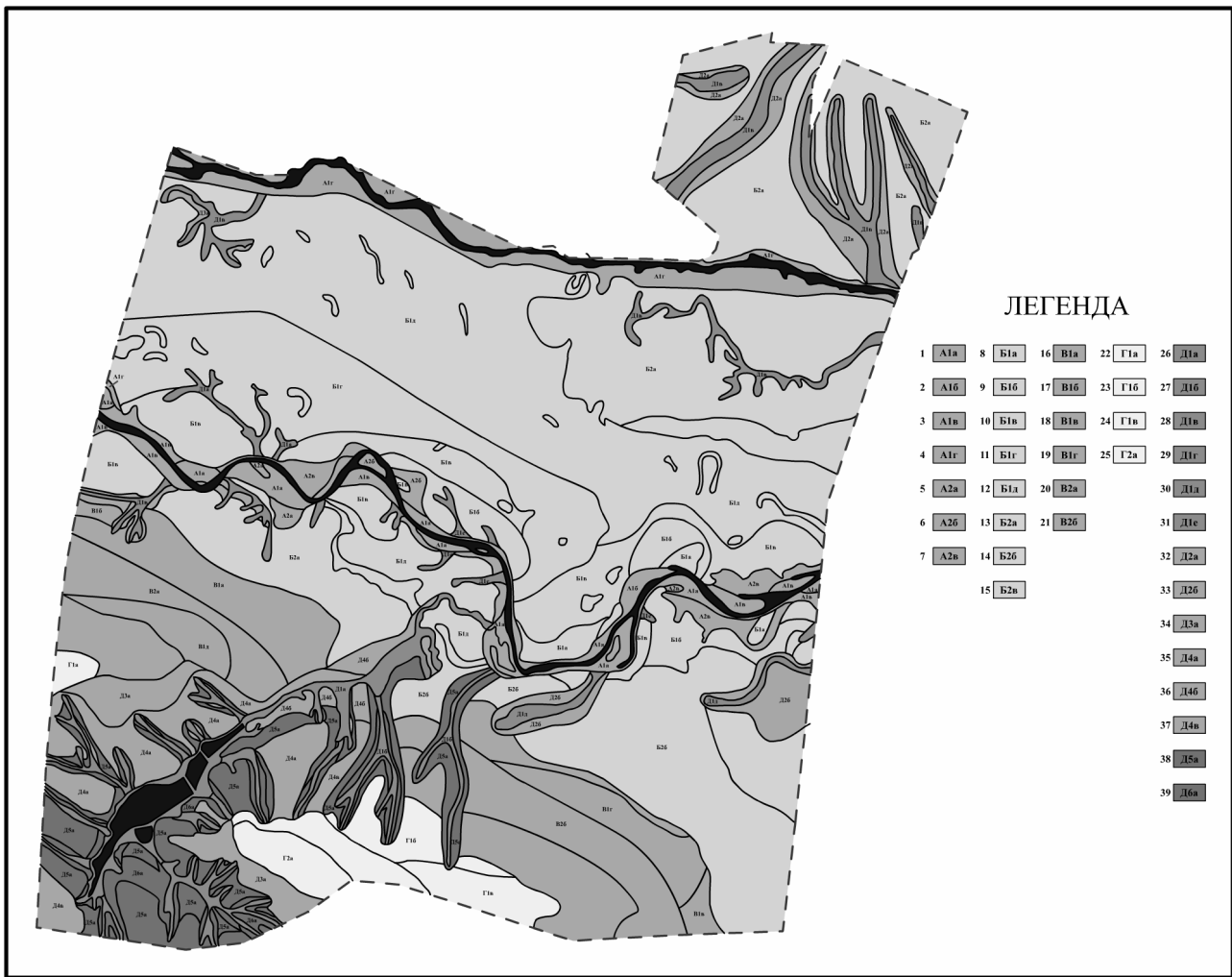

Рис. 3. Ключова ділянка «Панка»

ВИДИ ЗАПЛАВНИХ ГОЛОЦЕНОВИХ МІСЦЕВОСТЕЙ. Види урочищ: 1. Низька заплава (1-1,5 м), складена сучасним алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачем) з дерновими малорозвиненими піщаними ґрунтами, під лучною рослинністю та з незадернованими ділянками; 2. Низька заплава (1-1,5 м), складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачем) з дерновими малорозвиненими супіщаними ґрунтами, під чагарниками і луками, частково оглеєні; 3. Низька заплава (1-1,5 м), складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачем) з дерновими розвиненими супіщаними ґрунтами, під луками і чагарниками; 4. Низька заплава (1-1,5 м), складена давніми алювіальними відкладами, з дерновими слабопідзоленими піщаво-суглинковими ґрунтами, під лучною рослинністю, частково розорана; 5. Висока заплава (2,5 м), складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачем) з дерновими малорозвиненими піщаними ґрунтами, під лучною рослинністю, зайнята вигонами; 6. Висока заплава (2,5 м), складена сучасними алювіальними відкладами дерновими малорозвиненими супіщаними ґрунтами під луками, оглеєна частково освоєна; 7. Висока заплава (2,5 м), складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачем) з дерновими розвиненими супіщаними ґрунтами, під луками, освоєна. ВИДИ МІСЦЕВОСТЕЙ НИЗЬКИХ (I-II) ВЕРХНЬОПЛЕЙСТОЦЕНОВИХ ТЕРАС. Види урочищ: 8. Слабопохилі ділянки I тераси (4-5 м), складені піщаними відкладами на сучасному алювії, з дерновими слабозвиненими ґрунтами, під лучною, фрагментами лісовою рослинністю; 9. Слабопохилі ділянки I тераси (4-5 м), складені супісками на сучасних алювіальних відкладах, з дерновими слабозвиненими ґрунтами, під багаторічними насадженнями; 10. Слабопохилі ділянки I тераси (4-5 м), складені супісками на сучасних алювіальних відкладах, з дерновими розвиненими ґрунтами, під багаторічними насадженнями, фрагментарно розорані; 11. Слабопохилі ділянки I тераси (4-5 м), з високою кількістю старичних фацій, складені піщаво-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерновими слабопідзолистими ґрунтами, під забудовою; 12. Слабопохилі ділянки I тераси (4-5 м), з великою кількістю старичних фацій, складені піщаво-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під селитьбою, частково розорані; 13. Слабопохилі ділянки II тераси (10-18 м), складені піщаво-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під сіножатями, фрагментарно з лісами; 14. Слабопохилі ділянки II тераси (10-18 м), складені піщаво-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під забудовою; 15. Пологі ділянки II тераси (10-18 м),

складені пілувато-важкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з чагарниками і фрагментами лучної рослинності. ВИДИ МІСЦЕВОСТЕЙ СЕРЕДНІХ (III-IV) СЕРЕДНЬОПЛЕЙСТОЦЕНОВИХ ТЕРАС. Види урочищ: 16. Пологі ділянки III тераси (20 м), складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-середньопідзолистими глейовими ґрунтами, розорані, частково під забудовою; 17. Слабоспадисті ділянки III тераси (20 м), складені пілувато-важкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-середньопідзолистими середньозмитими і з плямами сильнозмитих (30-50%) ґрунтів, під широколистяними лісами; 18. Виположені ділянки III тераси (20 м), складені пілувато-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, частково оглеєні, під фрагментами лук та буково-грабових лісів; 19. Виположені ділянки III тераси (20 м), складені пілувато-середньосуглинковими середньопідзолистими глейовими слабозмитими ґрунтами, під фрагментами лук та буково-грабових лісів; 20. Пологі ділянки IV тераси (30-3 м), складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії з дерново-середньопідзолистими глеюватими ґрунтами, розорані; 21. Слабоспадисті ділянки IV тераси (30-37 м), складені пілувато середньосуглинковими відкладами на давніх алювіально-делювіальних наносах з дерново-середньопідзолистими глеюватими слабозмитими ґрунтами, розорані, частково з фрагментами лісів та суходільних лук. ВИДИ МІСЦЕВОСТЕЙ ВИСОКИХ (V-VI) ПЛІОЦЕН-ПЛЕЙСТОЦЕНОВИХ ТЕРАС. Види урочищ: 22. Виположені ділянки V (70 м), складені піщано-середньосуглинковими середньощебенюватими відкладами на давніх алювіально-делювіальних наносах, підстелених з глибини (0,3 - 0,5 м) галечником з дерново-середньопідзолистими слабозмитими ґрунтами, з фрагментами лісів і лук; 23. Виположені ділянки V (70 м), складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-середньопідзолистими глеюватими слабозмитими ґрунтами, грабово-дубовими лісами; 24. Виположені ділянки V (70 м), складені пілувато середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-середньопідзолистими глеюватими ґрунтами, частково під селитьбою та фрагментами лук; 25. Останці VI (90-150 м) тераси, складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на делювіальних суглинках підстелених дочетвертинними глинами, з дерново-середньопідзолистими глейовими ґрунтами, під лісовою рослинністю. МІСЦЕВОСТІ ДОЛИН БОКОВИХ ПРИТОК І БАЛОК. Види урочищ: 26. Днища долин приток і балок, складені пілувато-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерновими слабопідзоленими ґрунтами, під селитьбою; 27. Днища долин бокових приток і балок, складені пілувато-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-середньопідзолистими середньозмитими, з плямами сильно змитих (30-50%) ґрунтів, під лісовою рослинністю; 28. Днища долин бокових приток і балок, складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під лісовою рослинністю; 29. Днища долин бокових приток і балок складені пілувато-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерновими слабопідзолистими ґрунтами, зайняті під вигонами; 30. Днища долин бокових приток і балок складені пілувато-легкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під багаторічними насадженнями; 31. Днища долин бокових приток і балок, складені сучасними алювіальними відкладами, з дерновими слабозвиненими супіщаними ґрунтами, під вигонами та сінокосами; 32. Виположені (0-20) схили бокових приток і балок, слабо еродовані, складені середньо суглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під селитьбою і луками; 33. Виположені (0-20) схили бокових приток і балок, слабо еродовані, складені середньо суглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під орними землями, селитьбою, луками і фрагментами лісів; 34. Пологі (2-50) схили бокових приток і балок, слабо еродовані, складені пілуватолегкосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, освоєні; 35. Слабоспадисті (5-80) схили бокових приток і балок, слабо еродовані, складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії-делювії, з дерново-середньопідзолистими оглеєними слабо змитими ґрунтами, під лучною рослинністю; 36. Слабоспадисті (5-80) схили бокових приток і балок, зсувні, складені пілувато-середньосуглинковими відкладами на давньому алювії, з дерново-підзолисто-глейовими ґрунтами, під луками, частково розорані; 37. Слабоспадисті (5-80) схили бокових приток і балок, еродовані, складені пілувато-важкосуглинковими відкладами на давньому алювії з дерново-середньопідзолистими середньозмитими, місцями сильнозмитими (30-50%) ґрунтами, під лучною рослинністю та фрагментами хвойно-широколистяних лісів; 38. Спадисті (8-150) схили бокових приток і балок, інтенсивно розчленовані, зсувні складені пілувато-важкосуглинковими відкладами на давньому алювії з дерново-середньопідзолистими сильнозмитими ґрунтами, під чагарниками; 39. Сильно спадисті (>150) схили бокових приток і балок, інтенсивно розчленовані, зсувні, складені пілувато-важкосуглинковими делювіальними відкладами на неогенових глинах, з дерново-підзолисто-глейовими сильнозмитими ґрунтами, під лучною та чагарниковою рослинністю.

уступами терас, схилами. Розвиток планових форм стає адаптованим. (Процеси розвитку русел стають менш інтенсивними).

Смугу сучасного руслоформування розглядаємо як динамічне ядро річкового ландшафту. Ландшафтознавчі дослідження відображають як правило певний часовий зріз його стану. Саме у даному сенсі ми говоримо про русло та заплаву. Але у динаміці вони взаємопереходять одне в інше.

Вивчення елементів русел та заплав у їх розвитку можна проводити через порівняння положення русел в різні періоди часу. Руслознавчі дослідження тут стають основою для проведення відповідних ландшафтознавчих, палеогеографічних та інших. Також використовуються знання про закономірності розвитку русел, функціонування СПР.

Слід відмітити, що введення в ГІС бази даних про контури ОДд та ОДРЗ (територіальний поділ

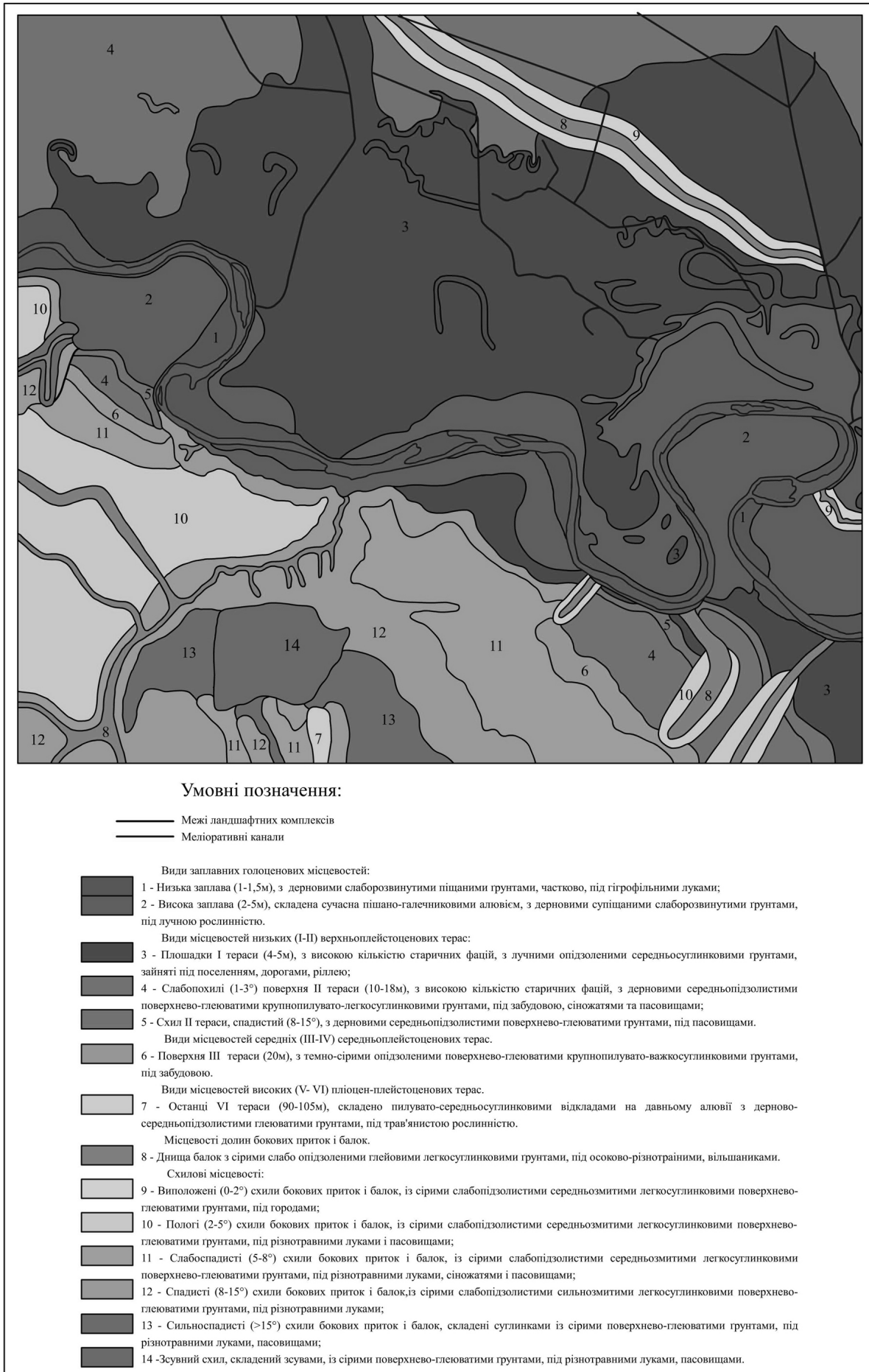

Рис. 4. Ключова ділянка «Черепківка»

днища долин річок) дозволяють більш систематично і цілеспрямовано проводити комплексні дослідження, розвивати загальну базу даних про річки, удосконалювати моніторинг, проводити кадастрування.

Як бачимо, руслознавчі (гідроморфологічні) та ландшафтознавчі дослідження днища річкових долин сутнісно взаємопов'язані і мають спільні перспективи. Це стосується не тільки рівня ділянок річок, але і річкових систем загалом. За Ф.М. Мільковим «Долина та річка утворюють єдиний долинно-річковий ландшафтний комплекс» [5, с. 202]. Тому доцільно розробити відповідну взаємозв'язану термінологію і таксономічну систему.

Рівень макроструктурних (характерних) ділянок річкових долин відповідає геоморфологічним, фізико-географічним країнам чи областям.

Використання узгодженої системи таксономічних одиниць спільно з відповідними методиками картографування дозволяє більш ефективно, цілеспрямовано проводити міждисциплінарні, комплексні наукові дослідження річкових ландшафтів, геосистем, басейнів річок. На нашу думку, запропонована таксономічна система також сприятиме узгодженню типологічних підходів, досліджень.

Перелік об'єктів у табл.1 відноситься до класичного виду річкових долин (ерозійних долин за І.С.Щукінін [17]). Водночас існують інші їх різновиди, інші умови на ділянках річок. Ф.М. Мільков у рівнинному класі долинно-річкових ландшафтів [5, с.207-208] зокрема виділяв такі морфологічні види як: «нерозвинутих долин» та «інверсійних долин». Ми вже також наводили приклади ускладнення ситуації на деяких ділянках долин річок регіону. У всіх цих випадках акумулятивні утворення все одно залежать від місцевих тектонічних умов, умов рельєфу. Тому запропоновані підходи щодо територіального поділу річкових утворень принципово не змінюються. Іншими будуть термінологія, поділ в межах однорідних ділянок, і, певною мірою, методика досліджень.

Зокрема, для ділянок річок, що височіють у власних акумулятивних утвореннях над оточуючими територіями, поряд із терміном «інверсійні долини» можна використовувати терміни: інверсійні акумулятивні комплекси (ІАК), однорідні ділянки інверсійних русел та заплав річок (ОДІРЗ), інверсійний прагенетичний сектор (ІПГС), інверсійна парагенетична ланка (ІПГЛ), ОДд з інверсійною складовою (ОДді) тощо. Особливим є питання про існування та характеристики підвищених чи навпаки – понижених терас, а також відповідних їх назв.

Поряд із назвами територіальних одиниць також пропонуємо користуватись терміном загального

характеру – молодий річковий ландшафт (МРЛ). Він стосується русел та заплав річок.

Висновки.

1. Для виділення територіальних одиниць у будові річкових долин головною ознакою виступає морфологічна (гідроморфологічна) основа.

2. Територіальний поділ днищ річкових долин дозволяє формувати базу об'єктивної інформації про місцеві умови та прояви розвитку русел і заплав річок.

3. Геоморфологічні, гідроморфологічні та ландшафтні таксони річкових долин утворюють єдину систему їх просторової будови і є важливими об'єктами міждисциплінарних досліджень.

Список літератури

1. Гродзінський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. / М.Д. Гродзінський – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – Т.2. – 504 с.
2. Гуцуляк В.М. Медико-екологічна оцінка ландшафтів Чернівецької області: монографія / В.М. Гуцуляк, К.П. Наконечний. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 184с.
3. Кирилюк А.О. Геогідроморфологічний аналіз розвитку русла та заплави Верхнього Пруту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.07 „Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія” / А.О. Кирилюк. – К., 2009. – 22с.
4. Миллер Г.П. Ландшафтныя исследования горных и предгорных территорий / Г.П. Миллер. – Л.: Вища школа, 1974. – 202с.
5. Мильков Ф.М. Общее землеведение / Ф.М. Мильков. – М.: Высшая школа, 1990. – 335с.
6. Паланичко О.В. Закономірності руслоформування річок Передкарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.07 „Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія” / О.В. Паланичко. – К., 2010. – 22 с.
7. Пасічник М.Д. Аналіз місцевих умов руслоформування річки Черемош із застосуванням ГІС-інструментарію / М.Д. Пасічник. – Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – К.: Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. – Т.25 – С. 75–84
8. Пасічник М.Д. Динаміка змін смуги руслоформування річки Прут в межах сіл Неполоківці – Реваківці з 1889 до 2008 року / М.Д. Пасічник // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 458: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 84–86.
9. Пасічник М.Д. Тенденції антропогенних змін русла та заплави Верхнього Сирету / М.Д. Пасічник // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – К.: Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. – Т.2 (23). – С. 63–74.
10. Природа Українських Карпат: [ред. К.І. Геренчук]. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 265 с.
11. Чернега П. Ландшафти долини річки Малий Сирет у Передкарпатті та їх антропогенна перетвореність / П.І. Чернега // Річкові долини. Природа-ландшафти-людина. Зб. наук. праць. – Чернівці-Сосновець. – С. 267–272
12. Чернега П.І. Геоморфологічні особливості поверхні Буковинського Передкарпаття / П.І. Чернега //

Таксономічна система територіальних одиниць річково-долинних геокомплексів

Гідроморфологічні утворення		Парагенетичні ландшафтні утворення
I. Верхні рівні будови річково-долинних геокомплексів (річкові системи та їх частин)		
1.	Річково-долинна система	Парагенетичний ландшафтний комплекс (ПГЛК) річково-долинної системи.
1.a	Підсистема днищ річкових долин річкової системи	ПГЛК днищ долин річкової системи.
2.	Річково-долинна субсистема.	ПГЛК річково-долинної субсистеми.
2.a	Підсистема днищ річково-долинної субсистеми.	ПГЛК днищ річково-долинної субсистеми.
3.	Долина річки	ПГЛК долини річки
3.a	Днище долини річки	ПГЛК днища долини річки
II. Середні рівні будови річково-долинних геокомплексів (ділянки долин річок)		
4.	Макроструктурна (характерна) ділянка долини річки (МДД)	Парагенетичний пояс (ППП)
4.a	Днище МДД	ПППд
5.	Однорідні ділянки долини річки (ОДД)	Парагенетичний сектор (ПГС)
5.a	Однорідна ділянка днища долини річки (ОДд)	ПГСд
III. Нижні рівні будови річково-долинних геокомплексів (внутрішня будова ділянок дна та схилів річкових долин).		
6.	Середні та високі тераси, схили ОДД	Схилі комплексів ПГС
7.	Надзаплавні тераси ОДД	Надзаплавні комплекси ПГСд.
8.	Однорідні ділянки русла та заплави річки (ОДРЗ)	Парагенетичні ланки (ПГЛ)

Українська геоморфологія: стан і перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 1997. – С. 163–165.

13. Чернега П.І. Особливості ієрархічної організації ландшафтів території Буковинського Передкарпаття / П.І. Чернега // Науковий вісник Чернівецького Університету: Збірник наукових праць. Вип. 19: Географія. – Чернівці, 1997. – С. 150–157.
14. Чернега П.І. Фактори формування та структура ландшафтів Сіретсько-Сучавського межиріччя (в межах України) / П.І. Чернега // Тези Міжна.наук.конф. „Україна – Румунія: результати і перспективи транскордонного співробітництва в контексті євроінтеграційних процесів”. – Чернівці, 2007. – С. 75–76
15. Швебс Г.И. Парагенетические ландшафты нижнего Приднестровья, прогноз их изменений и рекомендации по рациональному природопользованию / Г.И. Швебс, Т.Д. Борисевич, М.Ф. Назаренко // Физ. география и геоморфология. – К. : Вища школа, 1983. – вып. 30. – С. 42–50.
16. Швебс Г.И. Районирование долинных парагенетических ландшафтных комплексов малых рек / Г.И. Швебс, Т.Д. Васютинская // Физ. география и геоморфология. – К. : Вища школа, 1979. – вып. 22. – С. 33–39.
17. Щукин И.С. Общая геоморфология / И.С. Щукин – М.: Изд-во МГУ, 1960. – Т.1. – 616с.
18. Ющенко Ю.С. Геогідроморфологічні закономірності розвитку русел / Юрій Сергійович Ющенко – Чернівці : Рута, 2005. – 320 с.
19. Ющенко Ю.С. Руслознавчі аспекти сталого розвитку (на прикладах передкарпаття) / Ю.С. Ющенко, А.О. Кирилюк, Ю.В. Караван, М.Д. Пасичник, О.В. Паланичко // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. Матеріали п'ятої Всеукраїнської наукової конференції 22-24 вересня 2011р. – Чернівці.: Чернівецький національний ун-т, 2011. – С 302-305.

Ющенко Ю.С., Пасичник Н.Д., Чернега П.І. Територіальна структура речних долин. Проаналізовані представлення об основних просторових структурних елементах речних долин з позицій геоморфології, ландшафтознавства, руслознавства. Основне уваження звернено на днища долин. Предложена совместная таксономическая система. Рассмотрены примеры по основным рекам Черновицкой области.

Ключевые слова: реки, долины рек, русла, поймы, ландшафты речных долин.

Yushchenko Y.S., Pasichnyk M.D., Chernega P.I. Territorial structure of river valleys. Analyzed the spatial imagination of the main structural elements of the river valleys from the standpoint of geomorphology, landscape, river-bed formation. Special attention is paid to the bottom of the valleys. A common taxonomic system. Examples of major rivers in Chernivtsi region.

Key words: river, river valley, channel, floodplain, river valley landscapes.